

## تأثیر عملکرد کلی خانواده بر وضعیت هویت دانش‌آموزان Effect of general family function on identity status of students

تاریخ پذیرش: ۸۸/۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۸۷/۵/۲

Farzaneh M. MSc, Yarmohammadian A. PhD<sup>✉</sup>,  
Mowlavi H. PhD

مرجان فرزانه‌خو<sup>۱</sup>، احمد یارمحمدیان<sup>✉</sup>،  
حسین مولوی<sup>۱</sup>

### Abstract

**Introduction:** The aim of present research was to investigate the impact of general family function on identity status in girl high school students.

**Method:** 140 girl students from high schools of Isfahan city selected by available sampling method. Used research tools were family structure questionnaire and Benion & Adams identity status questionnaire. Achieved data analyzed by descriptive and deductive approach in deductive level and factor analysis and multivariate variance analysis test used.

**Results:** There was a significant relation between general family function and diffuse identity, moratorium identity and foreclosure identity, but there was not any significant relation between general family function and achieved identity.

**Conclusion:** Achievement of identity is a subject that not only affected by the general family function but also by other factors such as culture and separation-individuation process. On the other hand, it must be regarded that child effects on parent behaviors and relation between parents and adolescence is bidirectional in the field of behavior disorders and identification.

**Keywords:** General Family Function, Diffuse Identity, Moratorium Identity, Foreclosure Identity, Achieved Identity

### چکیده

**مقدمه:** هدف از این پژوهش، بررسی تأثیر عملکرد کلی خانواده بر وضعیت هویت دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر اصفهان بود.

**روش:** این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی است. بدین منظور ۱۴۰ دانش‌آموز دختر پایه‌های اول تا سوم دبیرستان به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند که پس از حذف پرسش‌نامه‌های ناقص، تعداد ۱۲۱ پرسش‌نامه برای تجزیه و تحلیل پذیرفته شد. ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش، پرسش‌نامه سنجش خانواده (FAD) و پرسش‌نامه سنجش حالات هویت بنیون و آدامز (EOM-EIS2) بود. داده‌های به‌دست‌آمده با روش‌های آماری تحلیل عوامل (با استفاده از روش چرخشی واریماکس) و تحلیل مانوای تک‌گروهی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

**یافته‌ها:** بین عملکرد کلی خانواده و ۳ وضعیت هویت آشفته، تعلیق در هویت‌یابی، و هویت زودشکل‌گرفته رابطه معنی‌داری وجود دارد، اما بین عملکرد کلی خانواده و هویت تحقق‌یافته، رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

**نتیجه‌گیری:** نه تنها عامل عملکرد خانواده بلکه عوامل فرهنگی و میزان جدایی فردیت نیز در دستیابی به هویت بسیار موثر هستند و می‌توانند در شکل‌گیری هویت تأثیرگذار باشند. از طرف دیگر، باید به تأثیر کودک بر رفتار والدین و دوجانبه بودن روابط والدین-نوجوان در مورد رفتارهای مشکل‌آفرین و هویت‌یابی در دوران نوجوانی نیز توجه شود.

**کلیدواژه‌ها:** عملکرد کلی خانواده، هویت تحقق‌یافته، تعلیق در هویت‌یابی، هویت زودشکل‌گرفته، هویت آشفته

<sup>✉</sup>Corresponding Author: Department of Psychology, Isfahan University, Isfahan, Iran  
Email: yarmo879@yahoo.com

<sup>✉</sup>گروه روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران  
<sup>۱</sup> دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

یکی از مهم‌ترین مراحل تکامل و رشد نوجوان، شکل‌گیری هویت است [۱]. شکل‌گیری هویت، مستلزم تصمیم‌گیری درباره برخی جنبه‌های زندگی مانند اشتغال، اولویت‌های عاشقانه و ایدئولوژی مذهبی و سیاسی است. از این رو، شکل‌گیری هویت، فرایندی خودمختارانه و به تشخیص خود فرد از استحکام بخشیدن و یکپارچه‌کردن مجموعه‌ای از ایده‌آل‌ها و اهداف منحصر به فرد و ترکیب نقش‌های بیشمار فرد در زندگی است [۲]. دستیابی به هویت پایدار و ثابت، نه تنها باعث ایجاد احساسی شخصی و یکپارچه می‌گردد بلکه امکان پیشرفت در آینده و تعادل و سازگاری در زندگی را نیز فراهم می‌آورد [۱]. ماریسا [۳] با استفاده از مدل نظری /ریکسون در مورد شکل‌گیری هویت، چهار حالت هویت تحقق‌یافته، تعلیق در هویت، هویت زودشکل‌گرفته (وقفه هویت‌یابی) و هویت پراکنده را پیشنهاد کرد. هویت تحقق‌یافته، نوجوانانی را توصیف می‌کند که پس از دوره‌ای از تحقیق و بررسی در مورد نقش‌ها، ارزش‌ها و اعتقادات درون‌شخصی و ایدئولوژیک به تعهداتی دست می‌یابند. تعلیق در هویت، دوره‌ای از تجربه و تحقیق است که در آن شخص نقش‌های مختلف را مورد آزمایش قرار داده لیکن هیچ تعهد و التزام پایداری را ایجاد نکرده است. هویت زودشکل‌گرفته، به واسطه جلوگیری ناپهنگام و پیش از موعد رشد هویت مشخص می‌شود که اساساً بر مبنای هویت‌یابی دوران خردسالی یا بر مبنای نظر افراد مهم زندگی فرد و بدون در نظر گرفتن توانایی‌های خود او انجام می‌گیرد. پراکندگی هویت، به واسطه فقدان تحقیق و تعهد مشخص می‌شود و در آن فرد ممکن است از تبدیل شدن به فردی بی‌خیال و بی‌هدف تا فردی با اختلالات روانی حاد پیش رود [۳، ۴]. در نوشته‌های اولیه و ابتدایی /ریکسون، رشد هویت در طول دوران نوجوانی به عنوان فرایندی از تعاملات و واکنش‌های فرد با محیط توصیف شده است. /ریکسون در رویکرد و روش روان‌شناختی خود در مورد هویت، بر نقش مهم افراد پیرامون نوجوان در تشخیص، حمایت و نیز شکل‌گیری هویت نوجوان تاکید کرده است. در پژوهش‌های گوناگون، تاثیر خانواده بر شکل‌گیری هویت از زاویه و جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است [۵، ۶، ۷، ۸، ۹]. تحقیقات دیگری که در زمینه فردیت‌یابی انجام گرفته نیز بر این نکته تاکید دارند که شکل‌گیری هویت در نوجوانی به طور مطلوبی به واسطه استقلال و جدایی عاطفی از والدین صورت می‌پذیرد [۴، ۱۰، ۱۱، ۱۲]. در این تحقیقات مشخص شده که اگر چه نحوه دلبستگی کودک با والدینش در رشد هویت وی موثر است اما این بدان معنی نیست که هر چه دلبستگی بیشتر باشد بهتر است. برای آنکه نوجوان بتواند از دوره کودکی به بزرگسالی رشد یابد، نیازمند آن است که درجه معینی از خودمختاری و استقلال را در خود شکل دهد [۱۳]. نظریه‌پردازان با توجه به نظام خانواده تاکید دارند که دلبستگی و فردیت بایست به عنوان دو مسیری که اهمیت یکسان دارند در رشد

هویت نوجوانی تلقی شوند [۱۲]. کسب استقلال از والدین موجب پرورش فعالیت‌ها و امور مربوط به هویت شده و توانایی نوجوان در اینکه بدون وابستگی به والدین بتواند زندگی را تحت کنترل درآورد، اساس و پایه شخصیت را به وجود می‌آورد [۴]. همچنین تحقیقاتی که در زمینه شیوه‌های فرزندپروری انجام گرفته [۱۳، ۱۴، ۱۵] تاثیر و اهمیت شیوه‌های فرزندپروری را بر چگونگی رشد و ایجاد هویت آشکار ساخته است. همچنین تحقیقاتی که به نقش رابطه کودک-والد یا والدین با یکدیگر اشاره دارد نیز نشان می‌دهند که دستیابی و تحقق هویت، در محیطی مملو از روابط روشن و واضح، نزدیک و صمیمی انجام می‌پذیرد [۱۶، ۱۷، ۱۸]. اینگونه به نظر می‌رسد که والدین با ایجاد امنیت عاطفی در کودک مانند محبت، پذیرش و مصاحبت در مورد رفتارهایی که بیانگر حالتی از رشد هویت هستند، فرایندهایی را که منجر به رشد هویت مناسب و خوب می‌گردند را تقویت می‌نمایند. بالعکس، مهر و محبت کمتر، ارتباط ضعیف‌تر، طرد و عدم پذیرش از جانب والدین، نمی‌تواند امنیت عاطفی کافی در نوجوان ایجاد کند تا بتواند خطرها و احتمال خطرهای دخیل در دستیابی به هویت را بپذیرد [۱۶].

با توجه به مطالعات نظری بالا، هدف پژوهش حاضر بررسی تاثیر عملکرد کلی خانواده بر وضعیت‌های هویت نوجوانان دختر است که این سئوالات را دربر می‌گیرد: ۱- آیا بین حیطه‌های مختلف عملکرد کلی خانواده و وضعیت هویت آشفته در دختران دبیرستانی رابطه معنی‌داری وجود دارد؟ ۲- آیا بین حیطه‌های مختلف عملکرد کلی خانواده و وضعیت هویت زودشکل‌گرفته در دختران دبیرستانی رابطه معنی‌داری وجود دارد؟ ۳- آیا بین حیطه‌های مختلف عملکرد کلی خانواده و وضعیت تعلیق در هویت در دختران دبیرستانی رابطه معنی‌داری وجود دارد؟ ۴- آیا بین حیطه‌های مختلف عملکرد کلی خانواده و وضعیت هویت تحقق‌یافته در دختران دبیرستانی رابطه معنی‌داری وجود دارد؟

## روش

با توجه به این که هدف پژوهش حاضر، بررسی رابطه عملکرد کلی خانواده با وضعیت‌های هویت است، روش تحقیق توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری تحقیق حاضر را کلیه دانش‌آموزان دختر دبیرستانی مشغول به تحصیل در سال تحصیلی ۸۷-۱۳۸۶ در مدارس متوسطه و پیش‌دانشگاهی تشکیل می‌دهد. نمونه تحقیق حاضر، ۱۴۰ نفر از دانش‌آموزان دختر پایه اول تا سوم دبیرستان و پیش‌دانشگاهی است که با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای از میان مدارس متوسطه دولتی شهر اصفهان انتخاب شدند. از لحاظ سنی همه دانش‌آموزان در محدوده سنی بین ۱۵ تا ۱۹ سال قرار داشتند. پس از بررسی پرسش‌نامه‌ها، آنهایی که با بی‌دقتی پاسخ داده بودند از جمع کل پرسش‌نامه‌ها حذف شدند و نهایتاً ۱۲۱ نفر برای تجزیه و تحلیل باقی ماندند.

که با مقدار ۱۲/۵۴۵ مشخص شده و کمترین میزان انحراف استاندارد مربوط به هویت آشفته است که با میزان ۹/۱۵۷ مشخص شده است. در بین زیر مقیاس‌های ساختار خانواده نیز عملکرد کلی با مقدار ۲۷/۹۹۱ بالاترین میانگین و حل مساله با مقدار ۱۲/۳۲۲ پایین‌ترین میانگین را دارا است. بالاترین انحراف استاندارد نیز مربوط به عملکرد کلی است که با مقدار ۵/۵۸۴ مشخص شده و کمترین میزان انحراف استاندارد مربوط به حل مساله است که با میزان ۲/۷۹۶ مشخص شده است.

جدول (۱) میانگین و انحراف استاندارد نمرات متغیرهای پژوهش

متغیر ↓	شاخص ←	تعداد میانگین	انحراف استاندارد
آشفته	۱۲۱	۴۴/۲۳	۹/۱۶
زودشکل‌گرفته	۱۲۱	۴۸/۱۷	۱۲/۵۵
به تعویق افتاده	۱۲۱	۵۷/۶۴	۱۰/۱۱
تحقق یافته	۱۲۱	۴۶/۷۸	۱۰/۲۲
حل مسئله	۱۲۱	۱۲/۳۲	۲/۸
ارتباط	۱۲۱	۱۴/۸۵	۳/۱۹
نقش‌ها	۱۲۱	۲۰/۹۶	۳/۶۳
همراهی عاطفی	۱۲۱	۱۶/۳۱	۳/۲۱
کنترل رفتار	۱۲۱	۲۲/۴۶	۴/۰۲
آمیزش عاطفی	۱۲۱	۱۷/۱۳	۴/۳۲
عملکرد کلی	۱۲۱	۲۷/۹۹	۵/۵۸

جدول (۲) ضریب KMO و ضریب مجذور کای بارتلت

KMO	۰/۸۶
مجذور کای بارتلت	۳۰۴/۴۶
درجه آزادی	۲۱
معنی‌داری	۰/۰۰۰۱

جدول (۳) مجموع واریانس مشاهده شده

عوامل	مقدار آیین اولیه	مجموع درصد واریانس	مجموع درصد واریانس مشاهده شده
۱	۳/۶۴	۵۱/۹۴	۵۱/۹۴
۲	۰/۹۳	۱۳/۲۴	۶۴/۱۸
۳	۰/۷۲	۱۰/۳۰	۷۵/۴۸

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح استنباطی در ابتدا یک تحلیل عوامل بر روی زیرمقیاس‌های پرسش‌نامه ساختار خانواده انجام پذیرفت که در تحلیل عوامل از چرخش متعامد استفاده شد. سپس با استفاده از تحلیل مانوای یک گروهی، به بررسی رابطه هر یک از وضعیت‌های هویت با ساختار خانواده پرداخته شد. نتایج تحلیل عوامل ساختار خانواده در جداول زیر ارائه شده است. همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود ضریب KMO مقدار ۰/۸۶ به دست آمده است که نشان می‌دهد حجم نمونه برای

ابزار این پژوهش عبارتند از:

۱- پرسش‌نامه سنجش حالات هویت بنیون و آدامز (EOM-EIS2): این پرسش‌نامه از ۶۴ سوال تشکیل شده و شامل ۴ خرده‌مقیاس است. خرده‌مقیاس‌های این پرسش‌نامه عبارتند از الف) هویت آشفته، ب) هویت به تعویق افتاده، ج) هویت زودشکل‌گرفته و د) هویت تحقق‌یافته. هر خرده‌مقیاس شامل ۱۶ سوال است. نمره‌گذاری این آزمون براساس مقیاس لیکرت است. این پرسش‌نامه توسط رحیمی‌نژاد و احمدی [۱۹] بر روی دانش‌آموزان ایرانی اعتباریابی شده است و اعتبار آن از طریق آلفای کرونباخ برای هر یک از وضعیت‌های آشفته، زودشکل‌گرفته، تعلیق و تحقق‌یافته در سطح عقیدتی به ترتیب ۰/۶۰، ۰/۷۳، ۰/۶۳ و ۰/۵۹ و در سطح بین‌فردی ۰/۶۰، ۰/۸۱، ۰/۶۵ و ۰/۶۸ برآورده شده است. امیدیان و شکرکن نیز از طریق آلفای کرونباخ ضرایب پایایی ۰/۷۵، ۰/۶۹، ۰/۷۳ و ۰/۶۸ را برای وضعیت هویت تحقق‌یافته، تعلیق، هویت زودشکل‌گرفته و هویت آشفته به دست آوردند. آدامز و همکاران [۱۹] مقدار روایی همگرا را برای این پرسش‌نامه از ۰/۳۲ تا ۰/۹۲ و مقدار روایی واگرا را از ۰/۲۷ تا ۰/۷۹ گزارش کرده‌اند.

۲- پرسش‌نامه سنجش خانواده: ابزار سنجش خانواده یک مقیاس ۶۰ سوالی است که توسط اپشتاین، بالدوین و بیشاپ به منظور سنجش عملکرد خانواده براساس الگوی مک مستر ارائه شده است. این الگو خصوصیات ساختاری، شغلی و تعاملی خانواده را معین می‌سازد. سوالات این پرسش‌نامه در قالب ۷ خرده‌مقیاس شامل حل مشکل، ارتباط، نقش‌ها، پاسخگری عاطفی، درگیری عاطفی، کنترل رفتار و عملکرد کلی نمره‌گذاری می‌شوند. برای پایایی ابزار سنجش خانواده ضرایب آلفای کرونباخ بین ۰/۷۴ تا ۰/۹۲ توسط میلر و همکاران گزارش شده است. چن و همکاران، با اجرای آن بر روی نمونه‌ای ۳۱۳ نفره از کودکان بستری در بیمارستان‌های چین، ضرایب آلفای کرونباخ بین ۰/۲۹ تا ۰/۷۴ را بدست آوردند. گزارش‌های مختلف در مورد اعتبار این مقیاس نیز حاکی از اعتبار بالایی این مقیاس است. مثلاً شک و میلر، اعتبار بالایی این پرسش‌نامه را گزارش نموده‌اند [۲۰].

داده‌های جمع‌آوری شده حاصل از پرسش‌نامه‌ها، پس از اندازه‌گیری با استفاده از نرم افزار SPSS 15 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به این منظور از شاخص‌های آمار توصیفی (میانگین، انحراف استاندارد) و آمار استنباطی (تحلیل عوامل و تحلیل مانوای یک گروهی) استفاده شد.

## یافته‌ها

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، در بین زیرمقیاس‌های هویت، هویت تحقق‌یافته با مقدار ۶۴/۷۷۶ بالاترین میانگین و هویت آشفته با مقدار ۴۴/۲۳۱ پایین‌ترین میانگین را دارا است. بالاترین انحراف استاندارد نیز مربوط به هویت زودشکل‌گرفته است

۰/۱۹ بیشترین اشتراک را با عملکرد کلی خانواده دارد. در درجه سوم، هویت آشفته با میزان ۰/۱۷ پس از هویت زودشکل گرفته بیشترین اشتراک را با عملکرد کلی خانواده دارد و نهایتاً کمترین میزان اشتراک مربوط به هویت تحقق یافته است که با مقدار ۰/۱۰ مشخص شده است. همانگونه که ملاحظه می شود مقدار توان آماری مشاهده شده در هر ۳ هویت آشفته، زودشکل گرفته و هویت به تعویق افتاده بالای ۰/۹ است و نشان دهنده حجم نمونه کافی برای این تحلیل است.

لازم به ذکر است که رعایت پیش فرض باکس که به بررسی برابری کواریانسها می پردازد و نیز پیش فرض لوین که به بررسی تساوی واریانسها می پردازد و همچنین پیش فرض نرمال بودن نمونه در این تحقیق ضرورتی ندارد زیرا تعداد نمونه بزرگتر از ۴۰ نفر و توان آماری بالای ۰/۸ است.

همانگونه که در جدول ۴ مشاهده می شود، از بین حیطه های مختلف عملکرد خانواده، حل مسئله با هیچکدام از ۴ وضعیت هویت رابطه معنی داری ندارد. ارتباط تنها با هویت زودشکل گرفته رابطه معنی دار ( $p=0/04$ ) دارد و توان آماری ۰/۸۰ نشان دهنده حجم نمونه کافی است. نقش، تنها با هویت به تعویق افتاده رابطه معنی دار ( $p=0/04$ ) دارد و توان آماری ۰/۷۸ نشان دهنده حجم نمونه مناسب است. همراهی عاطفی با هیچکدام از ۴ وضعیت هویت رابطه معنی دار ندارد. کنترل رفتار فقط با هویت تحقق یافته رابطه معنی دار ( $p=0/04$ ) دارد و توان آماری ۰/۷۱ که نسبتاً مناسب و نزدیک به ۰/۸ است. آمیزش عاطفی با سه وضعیت هویت آشفته، زودشکل گرفته و به تعویق افتاده رابطه معنی دار دارد. برای هویت آشفته ( $p=0/01$ ) و توان آماری ۰/۷۹ است.

برای هویت زودشکل گرفته ( $p=0/05$ ) و توان آماری ۰/۸۵ و برای هویت به تعویق افتاده ( $p=0/005$ ) و توان آماری ۰/۸۹ است که نشان دهنده حجم نمونه کافی است. نهایتاً در آخرین قسمت جدول، رابطه عملکرد کلی با ۴ وضعیت هویت بررسی شده است که نشان می دهد عملکرد کلی دو وضعیت هویت زودشکل گرفته و به تعویق افتاده رابطه معنی داری ( $p=0/04$  و  $p=0/03$ ) دارند. توان آماری در این دو مورد نیز ۰/۷۳ و ۰/۸۲ است.

تحلیل عوامل عملکرد کلی خانواده مناسب است. همچنین ضریب مجذور کای بارتلت معنی دار ( $p<0/001$ ) و به این معنی است که روابط بین متغیرها در جامعه معنی دار است. در جدول ۳ نیز مشاهده می شود مقدار آیگن عامل اول با مقدار ۳/۶۴ بزرگتر از ۱ و معنی دار است. و ۵۲٪ واریانس های ۷ زیرمقیاس عملکرد خانواده در عامل اول استخراج شده است. در جدول ۴ مشاهده می شود که تمام زیر مقیاس های پرسش نامه ساختار خانواده در واقع یک عامل مشترک را می سنجد که آن هم به نام عملکرد خانواده نام گذاری می شود. در جدول ۴ همچنین مشاهده می شود که ۳ عامل عملکرد کلی، آمیزش عاطفی و کنترل رفتار، بالاترین بار عاملی یا روایی را در بین ۷ زیرمقیاس ساختار خانواده دارند که با مقادیر (۰/۸۱، ۰/۸۱، ۰/۸۵) مشخص شده است. حل مسئله با مقدار ۰/۵۳ پایین ترین روایی یا بار عاملی را در بین ۷ زیرمقیاس ساختار خانواده دارد. عملکرد کلی با مقدار ۰/۸۵ مقدار بار عاملی بسیار خوبی را نشان می دهد که بیانگر این امر است که اگر پژوهش اخیر فقط با سوالات مربوط به حیطه عملکرد کلی از پرسش نامه FAD انجام می پذیرفت نیز کفایت می کرد. نتایج تحلیل مانوای رابطه بین ۴ وضعیت با کل زیرمقیاس عملکرد خانواده در جدول ۵ ارایه شده است.

جدول ۴) ماتریکس عوامل

عملکرد کلی	۰/۸۵
آمیزش عاطفی	۰/۸۱
کنترل رفتار	۰/۸۱
نقش	۰/۶۸
همراهی عاطفی	۰/۶۷
ارتباط	۰/۶۵
حل مسئله	۰/۵۳

همانگونه که در جدول ۵ مشاهده می شود تمام وضعیت های هویت به جز هویت تحقق یافته، رابطه معنی داری با کل زیرمقیاس های ۷ گانه عملکرد خانواده دارند. مجذور اتا، میزان اشتراک ۷ زیرمقیاس عملکرد خانواده را با هر یک از وضعیت های هویت نشان می دهد. بیشترین میزان اشتراک بین هویت به تعویق افتاده و عملکرد کلی خانواده ۰/۲۳ است. پس از هویت به تعویق افتاده، هویت زودشکل گرفته با میزان

جدول ۵) تحلیل مانوای رابطه هر یک از وضعیت های هویت با کل ۷ زیرمقیاس عملکرد خانواده

شاخص ها ← متغیرها (هویت) ↓	مجموع مجذورات	درجه آزادی	واریانس F	سطح معنی- داری	مجذور اتا	توان آماری مشاهده- شده
آشفته	۱۶۶۶/۳۵	۷	۳/۲۰	۰/۰۰۴	۰/۱۷	۰/۹۴
زودشکل گرفته	۳۶۱۱/۱۹	۷	۳/۸۲	۰/۰۰۱	۰/۱۹	۰/۹۸
به تعویق افتاده	۲۷۹۵/۰۵	۷	۴/۷۷	۰/۰۰۰۰۱	۰/۲۳	۰/۹۹
تحقق یافته	۱۱۹۰/۹۱	۷	۱۷/۰	۰/۱۱۷	۰/۱۰	۰/۶۷

جدول ۶) تحلیل مانوای هر یک از ۴ وضعیت هویت با هر کدام از زیرمقیاس‌های ساختار خانواده

زیرمقیاس‌های عملکرد خانواده	زیرمقیاس‌های پایگاه‌های هویت	مجموع درجه	وارینانس آماره F	سطح معنی‌داری	مجذور اتا	توان آماری مشاهده شده
حل مسئله	آشفته	۱۱/۷۲	۱	۱۱/۷۲	۰/۱۶	۰/۰۰۱
	زودشکل گرفته	۱۰۵/۱۵	۱	۱۰۵/۱۵	۰/۷۸	۰/۱۴۱
	به‌تعویق افتاده	۵۶/۷۴	۱	۵۶/۷۴	۰/۶۸	۰/۱۳۹
	تحقق یافته	۲۶۴/۶۱	۱	۲۶۴/۶۱	۲/۶۴	۰/۳۶۳
ارتباط	آشفته	۶۱/۰۶	۱	۶۱/۰۶	۰/۸۲	۰/۱۵
	زودشکل گرفته	۴۰۲/۰۲	۱	۴۰۲/۰۲	۲/۹۷	۰/۸۰
	به‌تعویق افتاده	۱۴/۸۴	۱	۱۴/۸۴	۰/۱۷۷	۰/۴۷
	تحقق یافته	۵/۷۹	۱	۵/۷۹	۰/۰۰۰۱	۰/۳۵
نقش	آشفته	۵۰/۲۵	۱	۵۰/۲۵	۰/۶۸	۰/۱۲۹
	زودشکل گرفته	۳۴۵/۴۱	۱	۳۴۵/۴۱	۲/۵۵	۰/۳۵۴
	به‌تعویق افتاده	۳۱۶/۹۸	۱	۳۱۶/۹۸	۳/۷۹	۰/۷۸
	تحقق یافته	۵۲/۹۰	۱	۵۲/۹۰	۰/۵۳	۰/۱۱۱
همراهی عاطفی	آشفته	۰/۶۵	۱	۰/۶۵	۰/۰۰۹	۰/۱۱
	زودشکل گرفته	۱۶۴/۲۶	۱	۱۶۴/۲۶	۱/۲۲	۰/۲۰
	به‌تعویق افتاده	۱۰۸/۷۴	۱	۱۰۸/۷۴	۱/۳۰	۰/۲۰
	تحقق یافته	۱۳۰/۸۸	۱	۱۳۰/۸۸	۱/۳۱	۰/۲۱
کنترل رفتار	آشفته	۳۰/۰۲	۱	۳۰/۰۲	۰/۴۰۴	۰/۱۰
	زودشکل گرفته	۸/۰۲	۱	۸/۰۲	۰/۶۰	۰/۱۱
	به‌تعویق افتاده	۲۰/۶۳	۱	۲۰/۶۳	۰/۲۵	۰/۰۸
	تحقق یافته	۳۸۱/۲۷	۱	۳۸۱/۲۷	۳/۸۰	۰/۷۱
آمیزش عاطفی	آشفته	۵۰۵/۰۱	۱	۵۰۵/۰۱	۶/۶۰	۰/۷۹
	زودشکل گرفته	۴۴۳/۱۷	۱	۴۴۳/۱۷	۳/۲۸	۰/۸۵
	به‌تعویق افتاده	۶۷۰/۶۹	۱	۶۷۰/۶۹	۸/۰۱	۰/۸۹
	تحقق یافته	۱۱۹/۴۶	۱	۱۱۹/۴۶	۱/۱۹	۰/۳۰
عملکرد کلی	آشفته	۰/۸۰۳	۱	۰/۸۰۳	۰/۰۱۱	۰/۱۵
	زودشکل گرفته	۴۳۲/۰۷	۱	۴۳۲/۰۷	۳/۱۹۶	۰/۷۳
	به‌تعویق افتاده	۳۷۵/۹۷	۱	۳۷۵/۹۷	۴/۴۹	۰/۸۲
	تحقق یافته	۹۰/۰۳	۱	۹۰/۰۳	۰/۰۹۰	۰/۱۲

## بحث

هدف این پژوهش، بررسی تأثیر عملکرد کلی خانواده با ۴ وضعیت هویت در دانش‌آموزان دبیرستانی در شهر اصفهان است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که عملکرد خانواده با ۳ وضعیت هویت در دانش‌آموزان دبیرستانی همبستگی معنی‌داری دارد که در زیر مورد تبیین و تفسیر قرار خواهد گرفت:

سؤال اول پژوهش به بررسی رابطه بین عملکرد کلی خانواده با وضعیت هویت آشفته می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان داد که عملکرد خانواده با هویت آشفته رابطه معنی‌داری ( $p < 0.04$ ) دارد. در این مورد توان آماری مشاهده شده برابر با ۰/۹۴ است و به معنی مناسب بودن حجم نمونه است. نتایج این فرضیه با یافته‌های پژوهش‌های پیشین [۸، ۹، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴] هماهنگی دارد. نتایج پژوهش‌ها نشان داد نوجوانانی که در ارزیابی و سنجش هویت

نمرات پایین‌تری کسب کرده بودند، به خانواده‌های افراطی تعلق داشتند، در این خانواده‌ها مهارت‌های ارتباطی نامناسب و سطوح پایین ارتباط و جدایی، با رشد ناقص و ناکامل هویت ارتباط داشت. سؤال دوم پژوهش به بررسی رابطه عملکرد کلی خانواده با وضعیت هویت زودشکل گرفته می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عملکرد خانواده با هویت زودشکل گرفته رابطه معنی‌داری ( $p < 0.01$ ) دارد. نتایج این فرضیه با یافته‌های پژوهش‌های پیشین [۱۰، ۱۴، ۲۲، ۲۵، ۲۶] هماهنگی دارد. در این رابطه آنها به این نتیجه رسیدند که رابطه‌ای خطی بین افزایش احساس عشق به مادر و دریافت عشق از سوی مادر با هویت زودشکل گرفته و هویت تحقق‌یافته (هویت متعهد) وجود دارد. همچنین وجود محیط صمیمی خانوادگی و کنترل بیش از حد والدین و به خصوص مادر در زندگی دختر باعث شکل‌گیری هویت زودشکل گرفته می‌شود.

در مورد شیوه‌های فرزندپروری و رابطه آن با وضعیت‌های هویت، محققان ذکر شده به این نتیجه رسیدند که بچه‌هایی که والدینی با اقتدار منطقی دارند نسبت به آنهایی که والدین کم‌توجه و غفلت‌کننده دارند، نمرات بالاتری در هویت زودشکل‌گرفته نشان می‌دهند و فرزندان والدین سهل‌گیر هم نسبت به آنهایی که والدین کم‌توجه و غفلت‌کننده دارند به طور معنی‌داری در هویت زودشکل‌گرفته نمرات بالاتری نشان می‌دهند.

سؤال سوم پژوهش به بررسی رابطه عملکرد کلی خانواده با وضعیت هویت به تعویق‌افتاده می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان داد که عملکرد کلی خانواده با هویت به تعویق‌افتاده رابطه معنی‌داری ( $p < 0.001$ ) دارد. نتایج این فرضیه با یافته‌های پژوهش‌های پیشین [۴، ۲۷] هماهنگی دارد. آنها در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که قوی‌ترین و مقیدترین تلاش‌ها برای بدست آوردن هویت (هویت تحقق‌یافته و تعلیق هویت) زمانی گزارش می‌شود که نوجوانان از فرآیندهای تصمیم‌گیری در خانواده خود احساس رضایت کنند. همچنین تلاش برای دستیابی به هویت نوجوانان به نحو مساعدی با ابراز رضایت و تایید رفتار فرزندان توسط والدین مرتبط است.

سؤال چهارم پژوهش به بررسی رابطه بین عملکرد کلی خانواده با وضعیت هویت تحقق‌یافته می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان داد که بین عملکرد کلی خانواده و وضعیت هویت تحقق‌یافته در سطح ( $p > 0.05$ ) رابطه معنی‌داری وجود ندارد. در تعدادی از پژوهش‌های پیشین نتایج بدست آمده برخلاف یافته‌های این پژوهش و در شماری نیز همگام با پژوهش کنونی بود. گر چه وینمن و نوکامب [۱۰]، کارین راث [۲۲]، فابر و همکاران [۸]، ساندهو و تانگ [۴] به این نتیجه رسیدند که بین هویت تحقق‌یافته و عملکرد خانواده رابطه وجود دارد اما دکوویک و بایست [۲۸] در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که کیفیت روابط خانوادگی با شاخص‌های رشد غیرعادی (مشکلات رفتاری) ارتباط داشته و با شاخص‌های رشد بهنجار (تشکیل هویت) رابطه ندارند. همچنین هافر و دیگران [۲۹] به این نتیجه رسیدند که ارتباط بافت اولیه خانواده و شکل‌گیری هویت، به وسیله اعمال و حالات سازگاران افراد تعدیل می‌شود. یعنی اگر چه افرادی که در دوران کودکی در یک جو خانوادگی مثبت زندگی کرده‌اند، گرایش به کنترل رفتار و جهت‌دهی حالات خود دارند و به این ترتیب در شکل‌دهی هویت خود موفق‌ترند اما افرادی که در خانواده‌های متعارض و با کشمکش زندگی کرده‌اند و توانایی کنترل اعمال و جهت‌دهی حالات را کسب کرده‌اند، کشمکش و تعارض خانواده در دوران کودکی تأثیری بر روند هویت‌یابی موفق آنها ندارد. همچنین بیرد [۱۷] نیز در تحقیق خود به این نتیجه رسید که اگر چه کفایت و صلاحیت خانواده با شکل‌گیری هویت مرتبط است اما این اثر بسیار جزئی و اندک است. طبق یافته‌های بیرد، هم فاکتورهای

درون‌فردی و هم فاکتورهای میان‌فردی با رشد هویت مرتبط هستند. همچنین مانزی و دیگران [۳۰] که به بررسی ماهیت خانواده بر شکل‌گیری هویت در ۲ فرهنگ مختلف (ایتالیا و بریتانیا) پرداختند نیز به این نتیجه رسیدند که اگر چه انسجام خانوادگی با سلامت روانی بهتر در افراد هر دو کشور مرتبط است اما وجود مرزهای نامشخص بین افراد خانواده با سلامت روانی کمتر و ضعیف‌تر در کشور انگلستان مرتبط است در حالی که چنین ارتباطی در کشور ایتالیا یافت نمی‌شود.

بنابراین، در بحث تأثیر عملکرد خانواده بر پایگاه‌های هویت، با توجه به برخی موارد متناقض به خصوص در مورد هویت به تعویق‌افتاده و هویت تحقق‌یافته، به‌طور خلاصه می‌توان به چندین مورد اشاره کرد:

در اولین مورد بایستی به این نکته مهم توجه داشت که هویت، مفهومی منفرد و مجزایی نیست بلکه جنبه‌های متعددی را در برمی‌گیرد. از جمله، هویت شغلی، هویت ارزشی - مذهبی، هویت جنسی، هویت قومی و هویت سیاسی. فرایند تثبیت موقعیت در هر یک از این حوزه‌ها ممکن است خط سیر و چارچوب زمانی متفاوتی را دنبال کند [۳۱]. بنابراین، الگوی *اریکسون و مارسیا* را نمی‌توان برای طبقه‌بندی نوجوان به کار برد بلکه می‌توان آنها را یک چارچوب سودمند برای ارزیابی فرایندی دانست که در طی آن، نوجوان تصمیم‌های مهم زندگی خود را اتخاذ می‌کند [۳۱].

مورد دوم اینکه اکثر تحقیقات انجام شده، تحقیقات عرضی و مقطعی هستند و شواهد و مدارک طولی در مورد این روابط بسیار محدود و اندک است. از این رو، در این موارد چندین نتیجه‌گیری بایستی بیان گردد. بر همین قیاس امکان دارد که ویژگی‌های هویتی بدون اثربخشی از والدین، رفتارهای خاص مربوط به والدین را بروز دهد. مثلاً والدین ممکن است زمانی که نوجوان انتخاب آزادانه‌ای در مورد رشته یا حرفه خود انجام می‌دهد به نحو مساعدی واکنش نشان دهند تا اینکه فعالانه او را به چنین انتخابی تشویق و ترغیب نمایند. از طرفی، شواهدی در مورد اثرات کودک بر رفتار والدین یا دوجانبه بودن روابط والدین - نوجوان در مورد رفتارهای مشکل‌آفرین در اوایل یا اواسط نوجوانی وجود دارد [۵]. بنابراین همانگونه که بی‌ریز و گوسنر [۵] بیان می‌کنند، شکل‌گیری هویت به عنوان فرایندی از ارتباطات و تعاملات بین شخص - محیط، براساس تأثیرات دو جانبه والدین - نوجوان انجام می‌پذیرد.

سومین نکته مهم این است که برای ارزیابی و سنجش عملکرد خانواده در پژوهش‌های مختلف از پرسش‌نامه‌های مختلف استفاده شد که هر کدام بر جنبه‌ای از ابعاد عملکرد خانواده تأکید بیشتری دارد و همانگونه که مانزی و دیگران [۳۰] اشاره کرده‌اند، هر کدام از پرسش‌نامه‌ها با توجه به یک بافت فرهنگی خاص تنظیم شده است و سوالات و آیتم‌های مختلفی که در آن پرسش‌نامه قرار دارد

و حمایت قرار گرفته و به عنوان مظهر یک دختر یا پسر خوب که به بزرگترهای خانواده احترام گذاشته و مراقب آنها هستند، تلقی می‌گردد و اکثر خانواده‌ها از فرزندان خود انتظار دارند که به هنگام پیری و کهنسالی مراقب آنها باشند و از آنها نگهداری کنند [۱۴]. در ایران نیز فرهنگ وابستگی و استقلال بسیار شبیه به فرهنگ ترکیه است. این تفاوت‌های فرهنگی ممکن است یکی از دلایل تفاوت‌های مشاهده شده در تأثیر عملکرد خانواده بر هویت‌یابی نوجوان باشد.

### نتیجه‌گیری

در مجموع از یافته‌های این پژوهش می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که دستیابی و تحقق هویت، موضوعی است که نه تنها عامل عملکرد خانواده در آن بسیار موثر است، بلکه عوامل دیگری از جمله عوامل درون‌شخصیتی، فرهنگ، گرایش به کنترل و جهت‌دهی رفتار (خودنظم‌دهی) و ... نیز می‌توانند در شکل‌گیری هویت تأثیرگذار باشند.

### منابع

- 1- Erickson EH. Identity youth and crisis. New York: Norton; 1968.
- 2- Schwartz SJ. The evolution of Ericsonian and neo-Ericsonian identity theory and research: A review and integration. International Journal of Theory & Research. 2001;1:7-58.
- 3- Marcia JE. Development and validation of identity status. Journal of Personality & Social Psychology. 1966;3:551-8.
- 4- Sandhu D, Tung S. Role of emotional autonomy and family environment in identity formation of adolescents. Journal of Psychological Research. 2006;21(1-2):1-16.
- 5- Beyers W, Goossens L. Dynamics of perceived parenting and identity formation in late adolescence. Journal of Adolescence. 2008;31:165-86.
- 6- Matos PM, barlbosa S, Almeida HM, Costa ME. Parental attachment and identity in Portuguese late adolescents. Journal of Adolescence. 1999;22:805-18.
- 7- Green JD, Campbel WK. Attachment and exploration in adults: Chronic and contextual accessibility. Personality & Social Psychology Bulletin. 2000;26:452-61.
- 8- Faber AJ, Edwards AE, baure KS, Wetchler JL. Family structure: Its effects on adolescent attachment and identity format. American Journal of Family Therapy. 2003;31:243-55.
- 9- Dean SK. The contributions of mother, father and friend attachment and social provisions to adolescent psychosocial development. 2002. Available from: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=765315431&sid=1&f mt=2&clientid=46431&RQT=309&Vname=PQD>.
- 10- Shung Hee KJ. Identity formation status, spiritual well being and family functioning type among college students in Korea. 2000. Available from: <http://ezproxy.Marshall.Edu:2065/pqdweb/dis-731914561&sid=2&fmt=28&clientid=16237&RQT=309&V Name=PQD>.
- 11- Sandhu D, tung S. Contributions of family environment and identity formation towards adolescents alienation. Pakistan Journal of Psychological Research. 2004;19:1-14.

با توجه به اهمیت آن مورد در بافت فرهنگی خودش است و ممکن است این پرسش‌نامه از برخی رفتارهای گویای فرهنگ دیگر غافل شده باشد. بنابراین اختلاف مشاهده شده در پژوهش‌های مختلف ممکن است ناشی از این مسئله باشد.

نکته چهارم این است که اگرچه انتظار می‌رود که ثبات خانوادگی با دستیابی به یک پایگاه هویت محکم رابطه داشته باشد ولی شواهد موجود در این مورد به نحو گیج‌کننده‌ای پیچیده است. در برخی مطالعات، از هم‌پاشیدن خانواده باعث پراکندگی هویت در افراد می‌شود [۳۲] ولی در برخی دیگر از مطالعات از هم‌پاشیدگی خانواده باعث دستیابی به هویت در افراد می‌شود [۳۲]. در توجیه این مطلب می‌توان گفت، تناوب بین افراد با هویت تحقق‌یافته و افرادی که در پایگاه پراکندگی هویت هستند ممکن است در چگونگی شدت موقعیت‌های خانوادگی آنها قرار داشته باشد. افرادی که هویت آنها تحقق‌یافته، تا حدودی از خانواده‌های خود فاصله دارند اما به نظر می‌رسد افرادی که دارای احساس پراکنده‌ای از هویت هستند، فاصله بسیار زیادی با خانواده‌های خود دارند. در اینجا دو اصل حائز اهمیت است: اگر فرد بخواهد به هویت خودش دست یابد، فاصله گرفتن از خانواده (جدایی - فردیت) ضرورت دارد اما از سوی دیگر فاصله خیلی زیاد هم می‌تواند رشد فرد را مختل کند [۳۲].

پنجمین و آخرین مطلب مهم، مسئله میزان جدایی - فردیت است. این امر (در کنار وابستگی عاطفی به والدین) اساس شکل‌گیری هویت است. اما سوال این است که چه میزانی از جدایی - فردیت و یا دل‌بستگی در روند موفق هویت‌یابی موثر است. در پاسخ به این سوال نیز بایست به اهمیت فرهنگ توجه کنیم. در فرهنگ‌های مختلف، میزان پذیرش استقلال برای نوجوانان متفاوت است. مثلاً همانگونه که *ون دولد* [۳۰] اشاره کرده است، مدل فرهنگی رایج برای پذیرش استقلال نوجوان در بریتانیا به این صورت است که مهم‌ترین شاخص اجتماعی دستیابی به استقلال و آزادی عمل در نوجوانان، به واسطه استقلال اقتصادی و ترک خانه والدین یعنی جدا شدن فیزیکی از خانواده اصلی است. در صورتی که در کشورهای مدیترانه‌ای، مدل فرهنگی رایج و غالب، مدلی از استقلال و آزادی عمل به عنوان فردیت در خانواده اصلی است. در ترکیه، بافت اجتماعی نظام خانواده بر مبنای روابط نزدیک گروهی، مسئولیت (پاسخ‌گویی)، وفاداری و وابستگی است و نه خودمختاری و فردگرایی [۱۴]. علیرغم تفاوت‌های منطقه‌ای، اطاعت و مطیع‌بودن هنوز یک ویژگی شخصیتی با ارزش بالا در فرهنگ ترکیه است. اغلب نوجوانان و افراد بالغ حتی در رده سنی بالاتر از ۱۸ سال با والدین خود زندگی می‌کنند و این وضعیت، به عنوان وضعیتی عادی و نرمال تلقی می‌گردد. خانواده‌ها در فرهنگ ترکیه سال‌ها برای برآوردن نیازهای روان‌شناختی جوانان (مانند وابستگی) تلاش می‌کنند و وابستگی عاطفی و احساسی به‌طور طبیعی مورد تشویق

- ۲۳- خواجه‌پور مهناز، عطار حمید. مقایسه شیوه‌های فرزندپروری با سبک‌های هویت و بررسی رابطه آنها در دانش‌آموزان دختر و پسر پیش‌دانشگاهی نواحی چهارگانه آموزش و پرورش شهر شیراز. مجله مطالعات تربیتی و روان‌شناختی. ۱۳۸۶؛ ۱۸(۱): ۹۷-۱۷۸.
- ۲۴- نجفی محمود، احدی حسن، دلاور علی. بررسی رابطه کارایی خانواده و دینداری با بحران هویت. مجله دانشور رفتار. ۱۳۸۵؛ ۱۶: ۲۶-۱۷.
- 25- Perosa L, Perosa S, Tam H. The contribution of family structure and differentiation to identity development in females. *Journal of Youth & Adolescence*. 1996;25:817-37.
- ۲۶- فرتاش سهیلا، حجازی الهه. رابطه بین سبک‌های فرزندپروری، سبک‌های هویت، تعهد هویت و بلوغ روانی - اجتماعی دختران نوجوان شهر تهران. تهران: پژوهشکده خانواده؛ چکیده مقالات سومین کنگره ملی آسیب‌شناسی خانواده، ۲۶-۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۷.
- 27- Papini D, Sebbly R, Clark S. Affective quality of family relations and adolescent identity exploration. *Adolescence*. 1989;24:457-66.
- 28- Dekovic M, Buist KL. Multiple perspectives sixth the family: Family relationship patterns. *Journal of Family Issues*. 2005;26(4):467-72.
- 29-Hafer J, Chsiotis A, Kiessling F, Busch H. Quality of familial relations in childhood and ego identity formation: The moderating Influence of dispositions of action control. *Identity*. 2006;6(2):112-9.
- 30-Manzi C, ViGnoles V, Regalia C, Schabini E. Cohesion and enmeshment revisited: Differentiation, Identity and well-being in two European cultures. *Journal of Marriage & Family*. 2006;68:673-89.
- ۳۱- ژوزف میکوچی. نوجوانی در خانواده درمانی (روش‌های اصلاح چرخه معیوب تعارض - کنترل). همتی فریده؛ مترجم. تهران: انتشارات رشد؛ ۱۳۸۴.
- ۳۲- چارلزاس کارور، مایکل اف شی.یر. نظریه‌های شخصیت. رضوانی احمد؛ مترجم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی؛ ۱۳۷۵.
- 12- Ravit MT. Contributions of psychological separation, attachment and ego identity development to dyadic adjustment in early adulthood. 2007. Available from: <http://proquest.Umi.Com/pqdweb?did=1253510031&sid=1&Fmt=2&clientId=46431&RQT=309&Vname=PQD>.
- ۱۳- لطف‌آبادی حسین. عواطف و هویت نوجوانان. تهران: نسل سوم؛ ۱۳۸۰.
- 14- Gulfem CS, Gul A. Parental attitudes and ego identity status of Turkish adolescents. *Adolescence*. 2005;40:847-59.
- ۱۵- مظلوم اشرف، یزدی سیده‌منوره. بررسی ارتباط شیوه‌های فرزندپروری والدین با وضعیت‌های هویت در دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی شهر تهران. تهران؛ چکیده مقالات نخستین کنگره سراسری آسیب‌شناسی خانواده در ایران؛ ۱۳۸۳. ص. ۲۱۳.
- 16- Diane EL. The relationship between family environment, identity development and autonomy in young adults [dissertation]. Eastern Michigan University; 2000.
- 17-Byrd BA. Identity development in first-generation college student: The influence of perceived family functioning and cognitive flexibility. 2005. Available from: <http://ezproxy.Marshaledu:2065/pqdweb?Did=1068244001&sid=18fmt=2&clientId=16237&RQT=3098Vname=PQD>.
- 18- Knafo A, Schwartz SH. Identity formation and parent child value congruence in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*. 2004;22:438-9.
- ۱۹- مکوندحسینی شاهرخ. بررسی رابطه هویت‌یابی و سلامت روانی نوجوانان شاهد. مجله روان‌شناسی. ۱۳۸۶؛ ۲: ۸۴-۱۶۷.
- ۲۰- رحمتی فرزانه. مقایسه عملکرد خانواده بیماران اسکیزوفرن، افسرده و مانیا در مقایسه با افراد عادی شهر اصفهان [پایان‌نامه دکتری]. تبریز: دانشگاه علوم پزشکی تبریز؛ ۱۳۸۵.
- 21- Bhushan R, Shirali K. Family types and communication with parents: A comparison of youth at different identity levels. *Journal of Youth & Adolescence*. 1992;21:687-97.
- 22- Karin Ruth A. The relationship between individuation from family of origin and identity development in college students. 2002. Available from: <http://proquest.umi.com/pqdweb?Index>.